

Voorbij conserventiaal, prietpraat en sleurspraak

Renkema, J.

Published in:

Wending: Maandblad voor evangelie en cultuur

Publication date:

1988

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Renkema, J. (1988). Voorbij conserventiaal, prietpraat en sleurspraak. Wending: Maandblad voor evangelie en cultuur, 43, 50-59.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright, please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Voorbij conserventaal, prietpraat en sleurspraak

Een drieluik over taalgebruik

Dr. J. Renkema

Buitengewoon hoogleraar.
tekstwetenschap
Open Universiteit

Inleiding

In de media zijn regelmatig berichten te lezen over taalvervlakking, taalverwaarlozing en taalverarming. Opvallend is dat over de toestand van ons milieu, onze economie enz. talrijke studies verschijnen, maar over de toestand van onze taal wordt zelden een beschouwing gegeven, laat staan een wetenschappelijk verantwoorde studie.

Zodra taal onderwerp van discussie is, komt de notie taalverval aan de orde. Meestal wordt er dan ook nog een vage relatie gelegd tussen taal en denken, of taal en cultuur. Vanuit wetenschappelijk perspectief is op dit terrein nog nauwelijks enige klaarheid te brengen. Er gaapt een grote kloof tussen taalkundig onderzoek en vragen die de geïnteresseerde leek beantwoord wil zien. Maar het is zeer de vraag of de kloof zo groot moet blijven, als geformuleerd wordt in het volgende citaat van Fodor, onderzoeker op het gebied van de cognitiewetenschap: 'Wat wetenschappelijk onderzocht kan worden, laat ons in menselijk opzicht koud, terwijl datgene wat ons als mensen aanspreekt niet wetenschappelijk onderzocht kan worden.' (Zie P. Hagoort, R. Maessen (red.), *Geest, Computer en Kunst*, Amsterdam 1986).

Tot de aansprekende opmerkingen in discussies over taalgebruik behoren in elk geval de volgende drie.

- a. 'Kunnen al die deskundigen geen eenvoudiger woorden gebruiken als ze zich richten tot leken?' Men verwijst dan naar de vakterminologie in notariële akten, bijsluiters, computerhandleidingen enz.
- b. 'Waarom zeggen mensen niet wat ze bedoelen?' Politici bijvoorbeeld kunnen in een wolk van woorden om de zaak heendraaien.
- c. 'Men gaat steeds slordiger om met taal.' Een uitdrukking als 'Hun hebben dat gedaan' wordt meer en meer gebruikt. Wie moet daar tegen optreden als zelfs docenten Nederlands 'hun' en 'hen' niet meer uit elkaar houden?

De nu volgende beschouwing over taalvervlakking, taalverarming en taalverwaarlozing zal worden toegespitst op deze drie opmerkingen. Dit gebeurt in een drieluik dat geïnspireerd is op de ondertitel van dit 'tijdschrift voor evangelie, cultuur en samenleving'. In het linkerpaneel zal de taalvervlakking, 'conserventaal', geïllustreerd worden aan het religieus taalgebruik (paragraaf 2). In het rechter paneel, 'prietpraat', zal de vraag aan de orde komen in hoeverre het politieke taalgebruik wordt gekenmerkt door taalverwaarlozing

(paragraaf 3). In het middenpaneel, 'sleurspraak', zal aandacht besteed worden aan de steeds weer terugkerende opmerkingen over taalverarming (paragraaf 4). Elk paneel opent met enkele algemene opmerkingen over het te behandelen verschijnsel. Onder 'religieus taalgebruik' is gekozen voor het gebruik van kernwoorden of 'vaktermen'. Onder 'politiek taalgebruik' voor de zogenoemde 'meervoudige strekking', en onder 'discussies over taalverarming' voor 'veranderend taalgebruik'. Na het drieluik wordt dit artikel besloten met drie stellingen over de toestand van onze taal.

2. Religieus taalgebruik: het gebruik van vaktermen

Over vakterminologie

Voor elke specifieke activiteit zijn vaktermen nodig. Wanneer deskundigen onderling deze termen gebruiken, is er meestal geen communicatieprobleem. Problemen doen zich pas voor wanneer deskundigen zich richten tot leken. De kern van de problematiek valt met een eenvoudig voorbeeld te demonstreren. Een leek zal spreken over een verbinding tussen twee stukken hout, maar de timmerman, die weet dat de ene verbinding de andere niet is, zal bijvoorbeeld 'zwaluwstaartverbinding' zeggen. Voor deze vakterm valt nauwelijks een eenvoudiger woord te gebruiken. Met het gebruik van een minder 'technisch' woord zoals 'een bepaald type verbinding' valt zelfs een deel van de informatie weg. Het vertalen van vaktermen vereist bijna altijd uitgebreide omschrijvingen.

Verwarrender wordt het wanneer een vakterm ook in een alledaagse, andere betekenis wordt gebruikt. Vergelijk 'zout' in het chemisch laboratorium en 'zout' in het keukenkastje, of 'significant' in de statistiek en 'significant' in de alledaagse betekenis. Wanneer men deze vaktermen wil uitleggen, moet men in feite een deel van het vak uitleggen.

In kritiek op vakterminologie wordt dikwijls over het hoofd gezien dat het gebruik van vaktermen vaak onvermijdelijk is, en dat uitleg meer omvat dan een - meestal gebrekkige - weergave in alledaagse woorden.

Interpretatie van - interpretatie vóór

Over religieus taalgebruik is in dit tijdschrift wel vaker geschreven. Zie bijvoorbeeld de artikelen naar aanleiding van de eerste editie van de NBG-vertaling van 1951 in de jaargangen 15 en 16. De laatste jaren lijkt de discussie over bijbelvertaaltvragen minder hevig. Toch blijft het kernverschil uit die discussie ook nu van belang. Het gaat hier om het volgende. Moet men het accent leggen op de interpretatie van de grondtekst, zoals de 'concordante' of 'idiolecte' vertalers willen? Of moet het accent liggen op de interpretatie vóór de hedendaagse lezer, zoals de 'dynamisch-equivalente' vertalers willen. Bij algemene taal- of cultuurgebonden zegswijzen is het probleem gelukkig niet zo groot. Neem de uitdrukking 'een hart dat brandende is'. Dit duidt, ook in onze taal, een geestdriftig verlangen aan, maar suggereert in het Indonesisch toorn. Interpretatie vóór bepaalde lezers dwingt dan tot een andere omschrijving of tot een noot met toelichting. Zo ook de uitdrukking: 'Ik ben niet waard mijn schoenriem vast te maken.' Voor Nederlandse lezers die niet op de hoogte

zijn van dit aspect van de oosterse cultuur, kan dan beter een omschrijving gegeven worden: 'Ik ben niet waard om slavenwerk voor hem te verrichten.'

De tegenstelling interpretatie van – interpretatie vóór blijft echter een rol spelen bij religieuze kernwoorden, ook buiten de discussie over bijbelvertalingen. Hoe begrijpt een kerkganger bijvoorbeeld zinswendingen als 'vrede zij met u', de 'vreugde der wet' of 'Mijn ziel zegent de Heer'?

Het woord *vrede* betekent in onze taalgebruik 'afwezigheid van twist' of 'toestand van rust'. Maar in deze betekenis wordt de zegenwens 'vrede zij met u' wel erg mager. De combinatie van *vreugde* en *wet* lijkt even ongerijmd als 'zwarte sneeuw'. Hoe kan een *wet* *vreugde* oproepen in een cultuur waarin dit woord vooral gebruikt wordt in een context van verplichtingen en sancties? Het woord 'zegen' betekent in ons taalgebruik zo iets als 'gunst en bescherming van een hogere macht' (Van Dale). In ons taalgebruik kan alleen de Heer zegenen. Hoe kan dan een mens God zegenen? Voor een goed begrip van deze vaktermen is het noodzakelijk terug te gaan naar de brontaal en de vertaalgeschiedenis. De informatie hieronder is ontleend aan Pius Drijvers, *Op zoek naar de Alef*, Hilversum 1985² en Pius Drijvers en Niek Werkhoven 'Ga je weg...! Inleiding op Genesis 12, 1-9' (interne publikatie).

Vrede, wet en zegen Het woord *vrede* is via het Latijnse 'pax' en het Griekse 'eirènè' terug te voeren op het Hebreeuwse 'sjaloom'. Maar de 'Pax Romana' heeft andere connotaties dan de *vrede* die ons in de zegenwens wordt toegewenst. 'Pax' betekent veeleer een opgelegde *vrede*. Deze *vrede* is weer iets anders dan het Griekse 'eirènè' dat 'rust' en 'afwezigheid van oorlog' betekent. Het woord 'sjaloom' is echter veel rijker geschakeerd: stralend, 'overvloeiend' geluk voor iedereen; een leefklimaat waarin een ieder, geestelijk en materiaal, volledig tot zijn recht komt. Wanneer deze rijke betekenis niet meeklinkt in de zegenwens, is er sprake van taalvervlakking.

De combinatie van *vreugde* en *wet* wordt inzichtelijk wanneer we het spoor terug volgen, via 'lex' (wetboek, codex) in de Vulgaat, langs 'nomos' (grondbeginsel) in de Septuagint naar 'tora' in de boeken van Mozes. Het woord 'tora' is verwant met een Hebreeuws werkwoord dat 'vooruitwerpen, aanwijzen, richting aangeven' betekent. Dit woord had in de vroegere nomadencultuur een speciale betekenis. Wanneer een groep nomaden verder trok, gaf de oudste de richting aan door het vooruitwerpen van een stok. Deze betekenis vormt de kern van 'tora'. Ons woord 'project' van het Latijnse 'proicere' (vooruitwerpen) komt hier nog het dichtst bij. De Duitse filosoof-theoloog Martin Buber vertaalt *tora* dan ook met 'Weisung'. De 'wet van God' zou in het Nederlands vertaald kunnen worden met 'het project van God'. De *vreugde* van de *wet* is dan de *vreugde* die men ervaart, wanneer men weet dat men op de goede weg is. Of met een ander beeld: het is de *vreugde* van de stuurman die weet dat hij de juiste bakens gevonden heeft, die hem langs gevaarlijke ondiepten bij zijn doel brengen. Deze betekenis wordt ook verwoord in een interview in het blad *Margriet* (25 december 1987) met een psycholoog die zich bezighoudt met kindermishandeling: 'Godsdienst in de

ruimste zin van het woord vergelijk ik wel eens met palen langs de kant van de weg in de sneeuw.'

De betekenissen van het woord *zegenen* lichten duidelijker op wanneer we kijken naar de oorspronkelijke betekenissen van het Hebreeuwse werkwoord voor zegenen: 1. knielen, zoals kamelen doen die hun last op zich nemen of water gaan drinken, 2. enten, een nieuwe loot op de 'knie' van een andere stam bevestigen. Na de opmerkingen over 'tora' kan 'zegenen' begrepen worden als: God ent zijn project op de mens. Of ook: de mens ent zijn doen en laten op God en zijn tora. Op basis van deze laatste omschrijving kan dus ook de mens God zegenen. 'Mijn ziel zegent de Heer' betekent dan: ik ent mijn bestaan op God.

Tot zover de drie voorbeelden. Wanneer de hier vermelde betekenissen niet meeklinken, blijft het gebruik van woorden als vrede, wet en zegen afgevlakt. Een leek kan niet weten dat een woord als 'wet' deze diepgang aan betekenis heeft. Of seculier geformuleerd: een vakterm (tora) kan wel vertaald worden (wet), maar in de zegswijze 'beter een half ei dan een lege dop', slaat 'lege dop' eerder op de vertaling dan op de vakterm. Dit probleem doet zich des te sterker voelen wanneer de vakterm dezelfde woordvorm heeft als een meer alledaags begrip, zoals in 'vrede'. Zo wordt taalvervlakking in de hand gewerkt.

3. Politiek taalgebruik: zeggen wat men bedoelt

Kenmerkend voor taalgebruik is, dat een zin of een uiting meer dan één strekking of bedoeling kan hebben, en dat de lezer of luisteraar een keuze moet maken uit de mogelijkheden. Neem een uiting als:
Over meervoudige strekking 'Het is warm hier.' Met deze uiting kan o.a. bedoeld worden:

1. verzoek: Kun je de verwarming lager zetten?
2. verwijt: Waarom let je niet beter op onze brandstofrekening?
3. bevel: Draai de verwarming lager.
4. verontschuldiging: Ik kan niet goed deelnemen aan het gesprek.
5. mededeling: Ik wil graag wat met je praten, maar ik weet niet precies waarover.

Waarom zegt de spreker niet direct wat de strekking van zijn opmerking is? Het antwoord hierop is tweeledig. Ten eerste, het komt zelden voor dat een spreker slechts één bedoeling heeft. In dit voorbeeld kunnen o.a. een verzoek en een verontschuldiging heel goed samengaan. Ten tweede, taalgebruik moet ook voldoen aan bepaalde beleefdheidsnormen. Dit kan in bepaalde situaties inhouden dat een verwijt vriendelijker wordt geformuleerd, bijvoorbeeld als verzoek. Degene die dit 'verzoek' krijgt, weet dan wel dat het om een verwijt gaat, maar een verzoek geeft nu eenmaal meer of andere mogelijkheden om te reageren.

Natuurlijk kunnen zich communicatiestoornissen voordoen. Wanneer de aangesprokene woedend zegt dat hier geen bevelen worden gegeven (zie 3) en de spreker reageert met: 'Ja, maar ik bedoel alleen maar te zeggen dat ik niet zo helder meer ben.' (zie 4) Maar het is de vraag of deze communicatiestoornis ontstaat door het taalgebruik. Het misverstand moet eerder gezocht worden in

een verstoorde relatie tussen spreker en luisteraar. Wanneer een luisteraar een uiting ten onrechte interpreteert als een bevel, schat hij zijn relatie met de spreker anders in dan de spreker. Hetzelfde geldt voor de spreker, wanneer deze een bevel ten onrechte de vorm geeft van een verzoek. Wanneer spreker en luisteraar hun relatie verschillend interpreteren, zal de spreker voor het overbrengen van een bepaalde strekking vaak een verkeerde uiting kiezen, en zal de luisteraar vaak een verkeerde strekking toekennen aan een bepaalde uiting. Het misverstand kan dus optreden bij de spreker en de luisteraar. Dergelijke misverstanden doen zich nauwelijks voor wanneer spreker en luisteraar hun relatie op dezelfde manier interpreteren. Neem het volgende dialoogje tussen oma en kleindochter in een situatie waarin beiden weten dat negatieve opmerkingen over oma's kleding ongepast zijn.

– oma: Wat vind je van mijn nieuwe hoed?

– kleindochter: Ik kan me voorstellen dat het uw smaak is.

Men kan hier ondanks het verhullende taalgebruik moeilijk staande houden dat de kleindochter niet zegt wat ze bedoelt. Ze kan, gezien de relatie, niet zeggen: 'Ik vind u net een kaketoe.' Maar ook voor oma zal duidelijk zijn dat haar kleindochter niet enthousiast is. Wanneer de relatie tussen gesprekspartners duidelijk is, zal uit een meervoudige strekking doorgaans zonder problemen de bedoelde strekking duidelijk zijn.

Een kamerdebat

Toen aan Confucius werd gevraagd wat hij zou doen als hij geroepen werd om een land te besturen, antwoordde hij niet met een beschouwing over vrede, economie of onderwijs. Hij gaf als enige antwoord: 'De taal zuiveren.' Toen de omstanders hun verbazing kenbaar maakten, zei Confucius: 'Als de taal niet zuiver is, dan is hetgeen gezegd wordt, niet hetzelfde als hetgeen wordt bedoeld. In dat geval blijven de dingen die gedaan moeten worden, ongedaan.' (zie A. Pieete, *Incorrect Nederlands*, Purmerend 1973.)

Politici hebben de naam onze taal op een wel zeer speciale manier te hanteren: onzuiver, verhullend enz. Er zijn slechts weinigen die het volgende aforisme van Greshoff over politieke prietpraat zullen bestrijden. 'Er zijn twee soorten politici: die hun taal gebruiken om hun gedachten te verbergen en die hun taal gebruiken om te verbergen dat zij geen gedachten hebben.'

Bij bijna elke grote denker is wel een uitspraak te vinden over misverstanden in de taal. De cultuurfilosoof Denis de Rougemont verwoordde het als volgt: 'Het is voor iedereen die in de twintigste eeuw schrijft een onaangename plicht jacht te maken op de grove misverstanden die overal heersen in de wildernis van de taal.' (Uit: *Penser avec les Mains*, Nederlandse vertaling, Amsterdam 1946).

Voor een goed begrip van het volgende voorbeeld is enige achtergrondinformatie vereist. In 1984 kreeg een Nederlandse scheepswerf een order van Peru voor het verbouwen van een marineschip. Het betrof een order van een land dat vele schulden had, die nog niet waren voldaan. Bovendien betwijfelden sommige politici of de scheepswerf de order zou kunnen uitvoeren. Dit bedrijf had al surséance van betaling aangevraagd, en een verzoek om herstel-

financiering was afgewezen. Voor deze order moest een exportkredietverzekering worden gegeven. Maar gezien de situatie was de kans groot, dat de Nederlandse staat zou moeten bijspringen wanneer Peru niet zou kunnen voldoen aan zijn betalingsverplichtingen. De minister van Financiën had in vertrouwelijk overleg met Kamerleden uitleg gegeven over de kwestie, en had daarna een codebericht gestuurd naar de ambassadeur van Peru.

Over dit geheime bericht ontstond commotie in de Tweede Kamer. Was de minister zijn boekje te buiten gegaan? Had hij bij Peru erop aangedrongen om van de order af te zien, en had hij daardoor het Nederlandse bedrijf een belangrijke order door de neus geboord? Kernvraag in het debat was: Wat staat er precies in die geheime telex? (Zie de Handelingen van de Tweede Kamer, 24 januari 1985.)

De minister zegt in derde termijn het volgende: 'Er is op geen enkel punt een verzoek gedaan om uitstel of afstel (van de order). Er is wel een mededeling gedaan over de (afgewezen) herstellfinanciering (...) Ik kom nu bij de vraag of de minister zich met de afvaart (van het schip naar Nederland) heeft bemoeid. Het hangt ervan af hoe men dit uitlegt (...) Het woord 'bemoeien' moet niet begrepen worden in de zin van: het willen beïnvloeden. Dat is geenszins het geval; wel moet het begrepen worden als: op de hoogte stellen.'

Even later vraagt een Kamerlid: 'Ik wil toch nog van de minister weten, of zijn parafraze van zoëven betekent dat hij wel een suggestie heeft gedaan aan Peru om de afvaart uit te stellen.' De minister antwoordt dan: 'Ik heb het woord 'mededeling' gebruikt (...) in de zin van: verzoeken dit mede te delen.'

Er volgt nu een woordenwisseling waarin de minister o.a. wordt verweten dat hij een hele brij van woorden nodig heeft om te verhullen dat er kennelijk toch in de telex iets gestaan heeft over de afvaart. Het komt zelfs zover dat een Kamerlid aan de minister vraagt om zich te onthouden van beledigende opmerkingen. De minister reageert woedend met: 'Mijnheer de voorzitter! Ik kan dit niet accepteren!' De voorzitter beëindigt hierna de derde termijn als volgt: 'Nee, nee. Het woord 'beledigend' heeft hier een bepaalde klank. Als er hier beledigd is, grijpt de voorzitter eigener beweging of op verzoek in. Dat is niet gebeurd, dus ik neem aan, dat (het Kamerlid) heeft bedoeld 'minder juiste bewoordingen'. Ik neem daar kennis van.'

Tot zover dit voorbeeld van vaag en verhullend taalgebruik. Ook al zou de geheime telex openbaar zijn gemaakt, dan nog zou er geen antwoord gegeven kunnen worden op de vraag of de minister nu een mededeling, een verzoek of een suggestie heeft gedaan. Ook de vraag of hier sprake is van een belediging kan niet afdoende beantwoord worden. De voorzitter zegt in feite: ik bepaal wat een belediging is.

*Politiek en alledaags
taalgebruik*

Is dit taalgebruik in een politiek twistgesprek nu zo anders dan het taalgebruik in een echtelijke ruzie? Neem het volgende voorbeeld. Vrouw zegt tegen man: 'De afwas staat er nog.' Man reageert gepikeerd met: 'Bedoel je dat ik de afwas moet doen!' 'Nee', zegt de vrouw, 'ik doe alleen maar een mededeling.' 'Ja, maar dit betekent toch een verzoek, of op zijn minst een suggestie dat ik nu

moet afwassen. Jij bemoeit je met mijn huishoudelijke taak', zegt de man. 'Nee hoor', reageert de vrouw, 'ik heb je niet willen beïnvloeden; ik stel je alleen maar op de hoogte van een feit.' Als dan later in het gesprek het woord 'beledigen' valt, kunnen dezelfde woorden worden gekwalificeerd als 'een minder gelukkige opmerking'.

Wat kan met deze vergelijking worden aangetoond? Het politieke taalgebruik verschilt in feite niet zoveel van het alledaagse taalgebruik. Politici zijn ook in hun taalgebruik exponenten van de samenleving. Het is zeer de vraag of politici meer dan anderen verhullend taalgebruik hanteren, zoals gesuggereerd in het aforisme van Greshoff. De bundel van Greshoff waaruit het aforisme genomen is, heet niet voor niets *Cum Grano Salis* ('s-Gravenhage 1966). Zo'n uitspraak moet inderdaad met een korreltje zout genomen worden. Wanneer uit een eenvoudig voorbeeld van alledaags taalgebruik al blijkt, dat een bepaalde uiting verschillende strekkingen kan hebben (mededeling, verzoek, suggestie enz.) dan moet eerst aangetoond worden dat dit taalgebruik leidt tot misverstanden, en vervolgens dat dit verschijnsel meer voorkomt bij politici dan bij anderen. En gesteld dat dit zo is, dan nog is het de vraag of het hier wel gaat om misverstanden in taalgebruik. De misverstanden in het politieke en het echtelijke twistgesprek lijken eerder het gevolg van een verstoorde relatie tussen de gesprekspartners. In zo'n geval heeft het weinig zin om – in termen van De Rougemont – jacht te maken op misverstanden in taaal.

4. Discussies over taalverarming

Veranderend taalgebruik

Degene die een middelnederlandse, een zeventiende-eeuwse en een hedendaagse tekst naast elkaar legt, zal onmiddellijk zien hoe onze taal door de eeuwen heen is veranderd. Hierover wordt nooit een negatief of positief oordeel geveld. Maar wanneer een taalverandering nog aan de gang is, is het oordeel alleen negatief. Neem bijvoorbeeld de al ongeveer een generatie durende 'haar-ziekte'. Het verwijzen met een vrouwelijk voornaamwoord naar onzijdige of mannelijke woorden: Amsterdam en haar inwoners; de raad van bestuur en haar leden, enz. De fout is heel goed te verklaren. De taalgebruiker die onzeker is en vermoedt dat hier iets aan de hand is, kiest het verwijzwoord dat het minst gebruikelijk is (een verwijzing met 'zijn' komt vaker voor). In feite is er een nieuwe regel aan het ontstaan. 'Haar' verwijst niet alleen naar vrouwelijke woorden maar ook naar collectiva en abstracta; het Nederlands en haar inwoners, het onderwijs en haar doelstellingen.

Degenen die dit haar-gebruik kritiseren zijn meestal boven de veertig. Zij zijn opgevoed met een andere regel, voelen zich daar zeker in. Gaandeweg de jaren wordt men ook minder flexibel in taalgebruik. Een jongere van tien jaar geleden kan nu nog moeiteloos in de 'Turbo-taal' schieten, maar ook ontwikkelingen in taalgebruik zijn op latere leeftijd minder turbulent.

Elke kleine verandering in een gevestigd systeem zal door de oudere generatie als fout worden bestempeld. Maar de betekenis van de kwalificatie 'fout' heeft hier een heel andere waarde dan een fout in een rekensom of een fout in een menselijke handeling. Het gaat hier om kleine veranderingen die in elke

generatie plaatsvinden.

Uiteraard moet men met het oog op taalnormering een standpunt innemen. Maar men kan dan alleen zeggen: dit of dat valt buiten een bepaalde norm. Nog één voorbeeld: het woord 'veronderstellen' werd door de voor-vorige generatie betiteld als een contaminatie, een niet toelaatbare samentrekking van 'vermoeden' en 'onderstellen'. Tegenwoordig wordt dit woord niet meer als contaminatie aangemerkt. Kennelijk zijn er voldoende gezaghebbende taalgebruikers geweest die dit woord in hun vocabulaire hebben opgenomen.

Het peil van de discussie 'Onze taal verarmt. De spelvaardigheid van scholieren is slecht. Studenten kunnen geen scriptie schrijven. Publikaties van de overheid worden steeds onleesbaarder. De debatten tussen politici bewijzen dat het slecht gaat met onze cultuur. De slordige stijl van journalisten verraadt een slordige gedachtengang.'

Zie hier enkele cliché-uitspraken over de 'toestand van onze taal'. Discussies over taalverarming verzanden dikwijls in weinig stimulerende sleurspraak. Illustratief voor het peil van de discussie is het volgende voorval. Toen een personeelsfunctionaris van een universitaire instelling een bericht deed uitgaan waarin stond dat het met de taalvaardigheid van studenten 'bedroevend was gesteld' werd hij gekritiseerd door een andere taalcriticaster. De personeelsfunctionaris had zich van een contaminatie bediend: 'het taalgebruik is bedroevend'; 'met het taalgebruik is het droevig gesteld'. De discussie werd toen snel beëindigd.

Naar een discussie op niveau Wil men een discussie op niveau, dan dienen op zijn minst de volgende punten in het debat te worden betrokken.

1. *Opmerkingen over taalverval zijn van alle tijden.* Het citaat van Confucius uit paragraaf 3 is in dit verband veelzeggend. Ter illustratie nog twee opmerkingen over de Nederlandse taal. In 1569 waarschuwde Jan van Hout, stadssecretaris van Leiden, al tegen het overmatig gebruik van uitheemse woorden in stukken die het landsbelang betreffen.

Wanneer het volgende citaat in een hedendaagse formulering zou worden overgebracht, dan zouden weinig taalcritici vermoeden dat het hier een citaat betreft van de achttiende-eeuwse treurspeldichter en taalkundige Balthazar Huydecoper. 'Dit moet ik zeggen, dat het een schande is, dat er in een tijd als deezen, in den welken immers alle wegen en toepaden om de volmaaktheid onzer schoone en heerlijke moedertaale te bereiken, geopend zijn, noch stukken in het licht komen in eene taal, daar noch schikking, noch spelling, noch waarneeming van geslachten, ja zelfs daar dikwijls geen zin in te vinden is.'

2. *De kracht van de spraakmakende menigte.* Taalcritici wijzen regelmatig op veel voorkomende fouten. Maar het eigenaardige is dat sommige van deze terechtwijzingen nauwelijks effect sorteren. Een bekend voorbeeld is de verwarring

tussen *omdat* (reden) en *doordat* (oorzaak): 'Ik kwam te laat omdat/doordat ik me verslapen had.' De spreker die hier 'omdat' zegt, suggereert volgens die critici, dat hij zich willens en wetens heeft verslapen. Een ander voorbeeld is een speciaal type foutieve samentrekking, zoals in 'De regering moet het beleid interpreteren en meer inhoud geven.' In deze zin heeft 'beleid' de vierde naamval bij interpreteren' en de derde naamval bij 'inhoud geven (aan)'. Deze zin kan verbeterd worden door 'het (beleid)' te herhalen voor 'meer inhoud'. Opvallend is dat columnist Heldring in zijn maandelijkse aflevering over taal- en denkfouten in *NRC-H* veel tegen deze fouten heeft gewaarschuwd, maar uiteindelijk besloten heeft op deze punten niet meer tegen de bierkaai te vechten. Inzake 'omdat/doordat' liet hij zich overtuigen door een studie waarin werd aangetoond dat 'omdat' heel vaak voor een oorzaak wordt gebruikt. En over de foutieve samentrekking met derde en vierde naamval schreef hij het volgende (*NRC-H*, 4 december 1987): 'Ik weet niet of ik zulke fouten nog moet signaleren, gezien het verdwijnend inzicht in het verschil tussen derde en vierde naamval in het Nederlands.'

Voor critici die zich bezorgd maken over de kwaliteit van ons taalgebruik, moeten deze kwantiteits-argumenten wel bijzonder onbevredigend zijn. Toch kan men inzake taalkritiek moeilijk anders dan constateren dat een fout geen fout meer is wanneer een meerderheid die fout maakt.

3. *Taal en denken*. De opmerkingen over taalverarming en foutief taalgebruik lijken zich te beperken tot detailpunten: een contaminatie, een pleonasme enz. Toch wordt met die taalkritiek meestal meer bedoeld. Heldring bijvoorbeeld spreekt over taal- en denkfouten. Hij suggereert daarmee dat iemand die 'omdat' voor 'doordat' zegt, ook werkelijk denkt dat het om een reden gaat in plaats van een oorzaak.

Deze opvatting over de relatie tussen taal en denken vinden we ook algemener verwoord door o.a. Komrij (*NRC-H*, 11 november 1987): 'Wie niet helder schrijft, kan niet helder denken'. Maar het bewijs voor deze stelling is nog nooit geleverd. Het is heel goed mogelijk dat een helder denker een onduidelijk geformuleerde tekst schrijft. Bijvoorbeeld omdat/doordat hij nooit geleerd heeft lezersgericht te schrijven. De relatie tussen taal en denken is zo weinig onderzocht, dat men er beter aan doet deze intrigerende relatie voorlopig buiten beschouwing te laten in discussies over taalverarming. In plaats daarvan kan men zich beter richten op de vraag: Welke criteria zijn aan te leggen voor taalverarming? Bijvoorbeeld: Is er sprake van taalverarming wanneer één woord ('omdat') een reden en een oorzaak kan aanduiden? Vóór het beantwoorden van deze vraag dient dan wel vastgesteld te worden dat 'omdat' vroeger alleen redengevend was. Wanneer de discussie zich niet richt op deze en soortgelijke vragen naar aanleiding van andere taalverschijnselen, loopt men het gevaar niet au sérieux genomen te worden. Men krijgt dan de situatie waarop Goethe doelde (Goethes Werke, Band XII, Maxime 1033): 'Ein jeder, weil er spricht, glaubt, auch über die Sprache sprechen zu können.'

5. Drie stellingen

In dit drieluik over taalgebruik zijn veel onderwerpen aangeroerd. De belangrijkste zijn: de vertaalproblemen bij vaktermen: de meervoudige strekking van taaluitingen en de veranderingen in taalgebruik.

Voorbeelden zijn in alle vormen van taalgebruik aan te wijzen. In dit tijdschrift voor 'evangelie, cultuur en samenleving' zijn voorbeelden gekozen van religieuze kernwoorden, en meervoudige strekking in de taal waarmee onze samenleving wordt bestuurd. De veranderingen in taalgebruik zijn aan de orde gekomen bij de cultuurkritische opmerkingen over taalverarming. De 'toestand van onze taal', zoals geschetst in dit drieluik over taalgebruik, geeft aanleiding tot de volgende drie stellingen.

1. *Sprekers en schrijvers zijn vaak onvoldoende gastvrij voor hun luisteraars en lezers.*

Dit uit zich vooral in afgevlakt taalgebruik. Deze taalvervlakking kan worden tegengegaan wanneer luisteraars en lezers oog kunnen krijgen voor de diepgang aan betekenis. Dit geldt in het bijzonder voor vaktermen. Een oppervlakkige vertaling zonder nadere toelichting is slechts in schijn gastvrij, omdat men dan niet binnen kan treden in het domein waarop de vaktermen betrekking hebben.

2. *Opmerkingen over misverstanden in taal hebben meestal betrekking op onduidelijkheden in de relatie tussen de gesprekspartners.*

Wanneer men in dit verband over vervullend of slordig taalgebruik of taalverwaarlozing spreekt, gaat men voorbij aan de kern van het misverstand. Als er een storend verschil optreedt tussen de bedoelde en de begrepen betekenis, dan ligt dit doorgaans niet aan het taalgebruik. Immers, uitingen hebben meestal een 'meervoudige strekking'. Het misverstand moet eerder gezocht worden bij de luisteraar die bijvoorbeeld een mededeling als verwijt opvat, of bij de spreker die niet doorheeft dat, gelet op de relatie met de gesprekspartners, een bevel de vorm moet krijgen van een verzoek. Dergelijke misverstanden treden nauwelijks op wanneer voor spreker én luisteraar de relatie duidelijk is.

3. *De discussies over taalverarming hebben eerder een negatieve dan een positieve invloed op het taalgebruik.*

De oorzaak hiervan is het beoordelen, positief of negatief, van veranderingen in taalgebruik. Dit oordelend vermogen blokkeert vaak het vermogen zich te verwonderen over het verschijnsel taal, en de talrijke kleine veranderingen die zich per generatie voordoen. Verwondering kan gestimuleerd worden door kennis en inzicht. Of, met de woorden van de Nederlandse hoogleraar filosofie en taalwetenschap aan de universiteit van Texas, Hans Kamp (die in 1987 een eredoctoraat kreeg van de Katholieke Universiteit Brabant): 'Omdat we beter geïnformeerd zijn, kunnen we een grotere eerbied hebben voor datgene waarmee we zijn uitgerust' (NRC-H, 19 januari 1988). Wanneer de eerbied toeneemt voor het instrument waarmee wij – ondanks mogelijke vervlakking, verwaarlozing en verarming – communiceren, zal er als vanzelf een einde komen aan conserventaal, prietpraat en sleurspraak.